

УДК 355.415.8(477.63-28).39«1916-1917»

DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2019.14.114-146>

Ігор Срібняк, доктор історичних наук, професор
Київський університет імені Бориса Грінченка

Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9750-4958

ТАБІР ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ РАШТАТ, НІМЕЧЧИНА у 1916-1917 рр. (МОВОЮ ФОТОДОКУМЕНТІВ)

Анотація. У статті здійснено спробу комбінованого (текстуального та візуального) представлення особливостей життєдіяльності української таборової громади «Самостійна Україна», яка була заснована у таборі Раштат заходами Союзу визволення України. Хоча початки діяльності української таборової громади були досить непростими, завдяки наполегливим зусиллям активу табору та членів Просвітнього відділу в Раштаті було розпочату інтенсивну культурно-просвітню, а пізніше й організаційно-національну роботу. В таборі постала ціла низка самоврядних організацій з числа самих полонених, заходами яких діяли культурно-мистецькі осередки (народний театр, хори, оркестр) та освітні осередки (початкові школи і курси). Український актив табору виконав величезний обсяг роботи, намагаючись поширити впливи громади на тих полонених українців, які довгий час перебували поза Раштатом, працюючи у складі робітничих команд. Завдяки цьому в таборі була вихована велика кількість національно свідомих українців, з числа яких у лютому 1918 р. були сформовані перші відділи національної армії. Восени ц.р. українська організація табору була ліквідована, а її члени виїхали до України.

Ключові слова: полонені українці, табір, громада, освіта, Раштат, Німеччина.

Постановка проблеми. Події Першої світової війни призвели до скупчення сотень тисяч вояків-українців у таборах полонених царської армії на теренах Німеччини та Австро-Угорщини. Наявність у таборах такої значної кількості полонених українців відкривала для Союзу визволення України (СВУ) можливість виокремити значне їх число, ізолювавши українців від впливів Російської імперії, та піддати їх впливам української визвольної думки. Проводу СВУ вдалося переконати німецький політик у необхідності проведення комплексу політичних заходів, спрямованих на зміцнення національної самосвідомості українського народу і його звільнення з-під московської «опіки».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження історії функціонування табору Раштат у Німеччині було розпочато ще 1919 р., коли вийшла в світ окрема монографія про специфіку діяльності тамтешньої української громади «Самостійна Україна» [20]. До сьогодні вона залишається найзначнішим синтетичним дослідженням, в якому було достатньо повно проаналізовано всі прояви життєдіяльності полонених українців цього табору. В згадуваній книзі була, зокрема, наведена ціла низка додатків, які розкривали

зміст та форми освітньої праці в таборі, а також розміщені деякі фотографії з таборового життя полонених українців. Разом з тим О.Терлецький не мав можливості залучити весь джерельний матеріал з даної проблеми, зокрема ним не були використані протоколи деяких таборових товариств (через їх відсутність). Не завжди точно автором подавалась хронологія подій, інколи – не маючи можливості їх встановити, автор подавав «лишень приблизні дати, не раз гіпотетичні, замість дійсних» [20, с. 11].

До вивчення історії розвитку української громади табору Раштат українські дослідники звернулись у другій половині 90-х рр. ХХ ст. Особливості культурно-просвітницької роботи в середовищі полонених українців у Раштаті перебували в полі уваги й автора цієї статті, яким було здійснено лише короткий її огляд в рамках власного дисертаційного проекту та пізнішого монографічного дослідження історії всіх українських таборів полонених у Німеччині та Австро-Угорщині [12, с. 91-122; 13, с. 72-92]. До вивчення національно-освідомлюючої діяльності СВУ в цьому таборі та деяких суміжних сюжетів за кілька років звернулася історик Л.Кривошеєва, завершивши свої дослідження з цієї теми дисертаційною роботою [1]. Важлива інформація для розуміння процесів, які відбувались у таборі Раштат в часі Першої світової війни, міститься у статтях автора цієї монографії, опублікованих останніми роками [14; 15; 16; 17; 18]. Але вочевидь всіх згаданих вище праць є недостатньо для витворення комплексної історії української громади в таборі Раштат, там більше що майже всі публікації (крім книги О.Терлецького) здебільшого не містили фотоматеріалів, які би дозволяли унаочнити життя та діяльність полонених цього табору.

Постановка завдання. Відтак завданням статті є комбіноване (текстуальне та візуальне) представлення особливостей життєдіяльності української таборової громади «Самостійна Україна» з метою цілісного її висвітлення та повнішого унаочнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Табір полонених у Раштаті став першим з числа трьох, в якому СВУ розпочала проведення роботи організаційно-національного та культурно-просвітницького змісту (травень 1915 р.) (див. *ілюстрація 1*). Найскладнішим завданням на початках стала сепарація полонених українців за національною ознакою – хоча у цьому таборі мали бути зібрані лише українці («малороси» – як вони тоді самі себе називали), сюди потрапили й росіяни з українських земель та В'ятської губернії (останні опинились у таборі тому, що вважали себе мешканцями «окраїн

руського народу»), а також незначна кількість поляків та євреїв (кількасот осіб) (див. *ілюстрація 2*). Це сталося внаслідок зголошень полонених до цього табору не за національним принципом, а за територіальною ознакою, через, власне, їх майже повну необізнаність з самим терміном «Україна» [20, с. 49, 52].

Зібрані у таборі полонені були у переважній більшості неписьменними, а решта мала початкову освіту. Інтелігенція була майже відсутня, серед неї нараховувалося лише кілька осіб, які співчували українській справі та вважали, що тільки військова поразка Росії та постання самостійної України може рішуче змінити на краще становище українського народу. Але ці погляди були радше винятком, в силу чого один з дописувачів газети «Розсвіт», оцінюючи тодішню ситуацію в Раштаті, зазначав восени 1917 р.: «табір представлявся тоді для постороннього глядача сірою масою заляканих людей, що [...] випадково попали в табор на чужину задля спільного життя» [2]. (див. *ілюстрація 3*).

Для організації просвітньої роботи в Раштаті Берлінська централь СВУ відрядила до табору двох своїх представників – наддніпрянців Петра Бензю і О.Початка (в якості перекладача їм допомагав студент буковинець Іван Райлян). 12 травня 1915 р. вони прибули до табору й розпочали свою діяльність з відвідування двох блоків, де на той час перебувало близько 3000 полонених (Раштат був поділений на 10 частин (блоків) з 10 бараків у кожній) (див. *ілюстрація 4*). У своїй масі полонені поставилися до цього нейтрально: лише один полонений звернувся до членів делегації СВУ з проханням дати для читання «Кобзар» Т.Шевченка та «Ілюстровану історію України» М.Грушевського [20, с. 55-56].

І коли у цих обставинах члени делегації виступили з гаслом самостійності України – це мало цілком негативні наслідки. Маса не наважувалася йти на «зраду» російському цареві, підтримуючи українську справу – справедливо очікуючи репресій з боку російського уряду після свого повернення додому. «Хранителями» російських «скрепів» виступали насамперед підпрапорщики, які призначались старшими блоків і бараків, отримуючи в такий спосіб децицю влади над рештою таборян. Саме вони розгорнули шалену чорносотенну кампанію проти тих полонених, хто наважувався спілкуватись з представниками СВУ та отримувати від них книжки. «Чорна сотня» не зупинялась ані перед чим аби перешкодити національному пробудженню таборян, використовуючи при цьому всі засоби – від виготовлення та розвішування «патріотичних» листівок (див. *ілюстрація 5*) до залякування

українських активістів, не зупиняючись і перед жорстокими способами фізичної розправи над ними.

Але все ж таки у таборі знайшлося кілька осіб, що почали свідомо співпрацювати з делегацією СБУ, в т.ч. – полонені Петро Яременко і Олекса Полуботок. Попри нейтрально-вороже або навіть різко негативне ставлення загалу таборян до делегації СБУ, П.Бензя, О.Початок та нечисленний гурток їх прихильників з числа полонених продовжували виконувати своє нелегке завдання у таборі. Їх зусиллями були засновані курси для неписьменних, які відвідувало близько 100 осіб. У бараках влаштовувались бесіди на політичні теми. Розпочала функціонувати в таборі й бібліотека з читальною, маючи у своїх фондах 1144 книжки [21, арк. 2].

У серпні 1915 р. у таборі було засновано «Просвітній відділ СБУ в Раштаті», до якого увійшло 8 представників СБУ та двоє перекладачів. Його головою якого було призначено О.Безпалка (див. *ілюстрація б*), який мав певний досвід роботи серед полонених, провівши кілька місяців у Фрайштадті (Австро-Угорщина). Крім П.Бензі та О.Початка до складу Просвітнього відділу увійшли М.Іваницький (українець з Сибіру, землемір за фахом), В.Бахталовський (народний вчитель з України) і В.Левицький (студент університету, перекладач); а також В.Мороз (студент Чернівецького університету), М.Мітієвський (українець з Наддніпрянської України) та Є.Гуцайло (народний вчитель з Буковини) [20, с. 68, 74].

Заходами Просвітнього відділу в другій половині серпня 1915 р. у таборі було організоване проведення систематичних курсів з арифметики, геометрії, німецької мови та відкрито школу для неписьменних. Кількість слухачів на курсах була невеликою (8-12 таборян), але після першого віча їх чисельність почала збільшуватися. Значно жвавіше почали проходити реферати – під час обговорення питань суспільно-політичного спрямування (про боротьбу між собою суспільних верств населення, про виникнення та розвиток держав, про значення конституції та громадянські права, про окремі аспекти історії України та ін.) – збирали кожного разу близько 120 полонених [20, с. 72].

Поступово все більше таборян починають відвідувати реферати й курси, проте часто траплялися випадки, коли окремі полонені вважали за свій обов'язок заважати їх роботі вигуками й свистом. Але й такі вчинки полонених поволі припинялися, чимраз більший загал людей гуртувався навколо різних викладів. Паралельно тривав виїзд тих полонених, які не вважали себе українцями та зголошувались до переїзду в інші табори [22, арк. 6, 7; 23, арк. 1-2, 6-6зв., 8-11]. Завдяки цим змінам у таборі 30 серпня 1915 р. стало можливим

заснувати у таборі були створені т.зв. «бльокові комітети», до складу яких увійшли прихильні українській справі полонені. Вони обійняли провід у кожному блоці й бараку та були покликані запобігти випадкам дискримінації українських активістів.

31 серпня відбулося друге віче, на якому в своїй промові голова Просвітнього відділу О.Безпалко змалював перспективи культурно-освітньої роботи, запропонувавши полоненим самим керувати її розвитком. Він підкреслив, що полонені повинні самі подбати про себе. Ця заява підготувала ґрунт для проведення серед полонених виборів делегатів до Центрального комітету (ЦК) – загальнотаборового представницького органу всіх полонених для розподілу гуманітарної допомоги, що надходила до табору (див. *ілюстрація 7*). Після виборів О.Безпалком було піднесено питання про доцільність заснування у таборі «Кооперативної Чайної Спілки» (для чого було обрано спеціальний комітет з шістьох полонених) та майстерні («кустарні»).

Обрання ЦК у складі 18 членів (розпочав свою діяльність 2 вересня 1915 р.) [24, арк. 11], до складу якого було делеговано 40 осіб – стало рубіжною подією в історії табору. Він об'єднав діяльність всіх таборових організацій та став допоміжним органом Просвітнього відділу та заклав наріжний камінь для всієї подальшої просвітно-організаційної роботи серед полонених. Як підкреслював О.Терлецький, ЦК виявив себе «дуже корисною організацією для дальшого розвою громадського життя у таборі», установою – через яку до співпраці було притягнуто велику кількість полонених, «які стояли на роздоріжжю між українством і руською національною ідеєю». Це був той шлях, по якому «мала йти дальша робота в таборі, щоби притягти до себе масу, яка більш-менш індіферентно, а не вороже ставилася до української справи» [20, с. 76].

Ще один комітет з числа полонених контролював діяльність магазину, що був організований таборовою комендатурою; крім цього представники полонених мали право бути присутніми під час отримання їжі полоненими на кухні. Результати віча стали першою значною поразкою чорносотенних елементів у таборі – у загальному настрої маси відбулися рішучі зміни – полонені все більше переконувалися, що просвітня робота проводиться лише для їх всебічного культурного розвою, що організовані українці намагаються поліпшити становище полонених.

Вересень 1915 р. позначився в житті полонених багатьма важливими подіями, які справили поважний вплив на різні сторони життя та діяльності полонених. Однією з них стало заснування фотографічного ательє («робітні»)

та «курсу для фотографії», який відвідувало 9 таборян. Основним завданням ательє стало виготовлення «діапозитивів для світляних образів до викладів», які проектувались на екран під час викладання таборянам різних освітніх курсів [25, арк. 4] (див. *ілюстрація 8*).

До числа важливих подій належав й приїзд до табору 10 вересня 1915 р. скульптора М.Паращука (див. *ілюстрація 9*), заходами якого у таборі була заснована різьбарська майстерня. Своє завдання він вбачав у тому, щоб «хоч трохи облекшити важке положення полонених», а також у згуртуванні таборян та ознайомленні їх з азами вирізування різних предметів з дерева з метою «викликати в них і виховувати любов до краси, і навчити їх любові до рідного мистецтва». Задля їх заохочення до цього М.Паращук взяв участь у роботі загальнотаборового віча (12 вересня 1915 р.) та повідомив полонених про мету свого приїзду та закликав бажаючих вступати на курси різьбарства, пообіцявши «навчити всіх охочих до такої роботи». Наслідком обговорення стало рішення про організацію в таборі «робітні мистецтва» (майстерні) [20, с. 83].

З метою поліпшення харчування полонених СВУ подбало про створення у таборі буфету (т.зв. «Чайні»): в ній таборяни мали можливість дешево придбати чай і деякі продукти. Для провадження «чайні» була створена «Кооперативна Чайна Спілка» (вересень 1915 р.), загальне зібрання членів (168 осіб) якої ухвалило статут товариства й основні напрямки діяльності [26, арк. 1-5]. 25 вересня Спілка, маючи первісний капітал у сумі 91,80 марок німецьких (м.н.), що був складений з 360 паїв, розпочала свою діяльність. І хоча спочатку операції Спілки були обмежені німецькою владою тільки торгівлею чаєм, солодощами й овочами (в таборі існував спеціальний магазин від комендатури), перший тиждень приніс 87 м.н. чистого прибутку [20, с. 121-123]. Завдяки усьому цьому у таборі відбувались непомітні для загалу полонених зміни, які підготовляли сприятливий ґрунт для започаткування роботи національно-патріотичного змісту.

Ще однією помітною подією у житті полонених став приїзд у кінці вересня 1915 р. до Раштату православного священика о. П.Катеринюка, який розпочав проведення молебнів – спочатку під відкритим небом, а потім у спеціально побудованій таборовій церкві (з 9 жовтня ц.р.), для якої заходами М.Паращука та його учнів був виготовлений іконостас [20, с. 148]. Його активна душпастирська робота у таборі сприяла поступовому поверненню до української справи значного числа полонених, для яких участь у богослужіннях була й розрадою, й важливою формою самоорганізації [27, арк. 6].

Але найефективніше у цей час на полонених впливали культурно-мистецькі осередки – артистична секція у складі 20 осіб, що розпочала свою діяльність підготовкою і проведенням літературного вечора 10 жовтня 1915 р., а в листопаді вже підготувала цілу низку театральних вистав, зокрема «Мартин Боруля», «Бурлака», «По ревізії», «Бувальщина», «Назар Стодоля», «Нахмарило», «Наймичка» та ін. Поруч з нею діяли народний хор (його перший виступ відбувся 3 листопада 1914 р.) і таборовий духовий оркестр [28, арк. 1-7]. Театральні вистави завжди були справжньою атракцією для таборян, вони відбувалися щотижнево та «тішилися великою участю публіки». Дуже важливим було те, що «театральні представлення стягали до залі навіть і таких людей, які тут не заглянули б ні на які виклади». В цьому на думку О.Терлецького, й полягало «велике значіння має існування в таборі як хору, так і театру для української пропаганди», бо ці імпрези «приєднали до української справи» дуже значну кількість полонених українців [20, с. 146].

Взагалі листопад 1915 р. позначився в життя полонених цілою низкою важливих здобутків. Зокрема, спеціальна комісія військового міністерства Німеччини, що прибула до Раштату в середині листопада 1915 р. відзначила високий мистецький рівень робіт учнів різьбарської майстерні (див. *ілюстрація 10, 11*). З цієї нагоди М.Парашук занотував у своєму щоденнику: «Успіх був надзвичайний. Ніхто не вірив, що в такому короткім часі можна добитись таких результатів [...]. Тепер моя робота йде знов до кращого. Учні приходять щораз нові і в дружбі зі старими працюють досить добре» [19, с. 63-64].

Завдяки значним досягненням стало можливим тоді ж реорганізувати майстерню в «Українську Кооперативну Кустарну Спілку» у складі 25 осіб (пізніше її склад збільшився до 65 членів). У грудні 1915 р. було ухвалено її статут – до якого, зокрема, були внесені правила розподілу прибутків товариства від власної діяльності. Відтак, частину чистого прибутку діставали члени Спілки відповідно до виконаної роботи; ще частина передавалась до спільної каси товариства, правління якого потім поділяло ці суми між членами Спілки відповідно до їх пайових внесків; решта надходила до каси німецької таборової комендатури, за що Спілка отримувала необхідні матеріали й сировину для своїх потреб [19, с. 64]. На кінець грудня 1915 р. в ній діяли кілька майстерень (відділів) – різьбарства (див. *ілюстрація 12*), малярства, рисування, моделювання і гончарства [20, с. 120-121].

Ще однією прибутковою таборовою організацією – «кооперативною секцією» української громади, до складу якої (станом на червень-липень 1916 р.) належало понад 2000 таборян. У жовтні 1916 р. кооперативна чайна була

реорганізована в українську торгівельну спілку «Єдність», яка провадила таборовий магазин. В ньому полонені мали можливість придбати (за мінімальними цінами) деякі продукти харчування та предмети повсякчасного вжитку (див. *ілюстрація 13, 14, 15*).

Справі національного освідомлення суттєво допомагала «Організація бльокових і баракових старших», яка була створена для протидії впливам чорносотенців у таборі, зокрема з числа підпрапорщиків, які спочатку посідали посади старших бараків. З самого початку ці організація підлягала національній секції, яка перебрала на себе підбір та призначення на ці посади, очевидно ж дбаючи про їх обсадження відданими українській справі людьми. Вона складалася з 100 «старших бараків» і 10 «старших блоків», і основним її завданням було підтримання внутрішнього порядку в таборі, й відтак вона підпорядковувалась й комендатурі табору. Ще 24 українські активісти утворили товариство «Запорізька Січ» (грудень 1915 р.), завданням якого мало стати «плекання гімнастики і танців» [29, арк. 8], хоча з самого початку цієї організації призначалось виконання значно важливіших завдань.

Найвпливовішою в таборі була національна секція (заснована 12 вересня 1915 р.), в якій «гуртувалися [...] всі найкращі робітники в українській справі, й належати до цієї організації вважалось моральним обов'язком для свідомого українця» [20, с. 105, 108-109]. В статуті організації зазначалося, що її ціль «національно освідомити полонених Української нації і організувати їх» (§ 1), а членом національної секції може «бути кожен українець, котрий признає самостійність українського народу» (§ 3). Для досягнення своїх цілей секція «має зайнятись питанням, що мають Українці зробити, щоб піднести український нарід як націю на те становисько в міжнароднім концерті, яке поправу належить їй» та проводити «свій семінар, який має давати своїм членам національне виховання» (§ 14) [30, арк. 1].

З числа її членів було обрано і редакційний комітет (у складі 8 чол.) для видавництва таборового часопису. Заходами секції були засновані відділи національної секції в блоках, що збільшило чисельність організації до 250 чол. (на грудень 1915 р.). Засідання національної секції відбувалися у Раштаті щопонеділка та щоп'ятниці. На них дискутувалися такі проблеми, як «Нація і національне», «Нації пригноблені й пануючі», «Кому потрібна самостійність?», «Що таке автономія?», «Розвиток української національної ідеї» та ін. [31, арк. 64]

У цей час полонені вже охоче вчащали на курси німецької мови (180 чол.), арифметики і геометрії (75 чол.), до школи грамоти (200-250 чол.). Загалом

впродовж 1915 р. різні курси і виклади регулярно і нерегулярно відвідувало близько 1000 таборян [20, с. 128]. Заняття проводились в спеціальному баракі, в якому заходами комендатури для таборян були передбачені деякі «розваги» (тут зокрема можна було пограти в шахи або переглянути в організованому порядку кінофільм) (див. *ілюстрація 16*). Але все ж таки скористатися «зі школи, викладів і загалом просвітньої праці» могла тільки невелика частка полонених. Набагато більша їх кількість відряджалась з табору для роботи у складі робітничих команд, і відтак перебувала поза впливом української таборової організації.

З огляду на те, що табір у цей час ще не мав достатнього числа «інтелігентних сил» для налагодження просвітньої роботи на командах, контакти з ними обмежувались лише періодичним відвідуванням кількох з них та розсилкою часописів. Через це переважна більшість полонених «мусіла нудитися в сірій буденщині полону, або вдовольнятися подекуди "Рус[скім] Вѣстн[иком]"», а їх «одиноким духовим кормом та розрадою» була «гра в карти й монотонні звуки на "гармошке"» [3].

Український актив табору намагався змістовно наповнити вільний час полонених, задля чого 23 січня 1916 р. було започатковано видання таборової газети «Розсвіт» (див. *ілюстрація 17*). Для її тиражування ще у середині грудні 1915 р. до табору був завезений друкарський верстат (див. *ілюстрація 18, 19*), що уможливило поступово збільшити наклад від 500 до 1500 примірників, з яких третина розходилося в таборі, а решта надсилалася на робітничі команди, до інших таборів та Берлінської централі СВУ.

Поважний внесок у справу національного освідомлення полонених вносив й таборовий театр, до заснування якого причинились члени «артистичної секції» імені М.Л.Кропивницького таборової організації. Спочатку виконавський рівень артистів-аматорів був досить невисоким, а відсутність у таборі фахових акторів не дозволяла його вдосконалювати. Але після того, як до Раштату з табору Фельдбах (Австрія) завітала театральна трупа з 12 осіб на чолі з М.Біліченком (друга половина серпня 1916 р.) з підготовленими нею виставами – ситуація почала змінюватись на краще. Виступи її артистів настільки сподобались таборянам, що Просвітній відділ звернувся до централі СВУ з проханням залишити їх в таборі на довше (остання підтримала це клопотання та зуміла отримати для них дозвіл на постійне перебування у Раштаті) [32, арк. 170, 172]. Важливим було й те, що до роботи в театрі було залученого фахового артиста Є.Кречетова [33, арк. 10].

Отже, життя в таборі не стояло на місці, до того ж у ньому відбулись важливі зміни – після проведення реформи усього змісту діяльності таборової громади. Зокрема, було започатковано обрання самими полоненими Генеральної Ради (представницького органу громади) і Генеральної Старшини (яка мала виконавчі функції) [34, арк. 1-6]. Створення Генеральної Ради справило велике значення на подальший розвиток громадського життя в таборі – з того часу на чолі української громади перебував центральний орган, який був дійсно зв'язаний з усіма таборовими інституціями, будучи уповноваженим організовувати та спрямовувати їх діяльність. Генеральна Старшина складалася з голів всіх таборових організацій та членів Просвітнього відділу (загалом – 40 осіб), її головою призначався голова Просвітнього відділу [4].

Слід відзначити, що майже всі таборові організації потребували дотацій для проведення своєї роботи. Затверджений на січень 1917 р. бюджет громади «Самостійна Україна» передбачав виділення фінансових квот від СВУ національній і просвітній секціям, «Запорізькій Січі», бібліотеці, редакція часопису «Розвага», секретаріатові, церкві – загалом на суму 830 м.н. У цей час бездотаційно працював тільки таборовий театр, кооперативна спілка «Єдність» та таборова «кустарня». Робота останньої завжди залишалась у полі уваги таборового часопису, який у лютому 1917 р. повідомляв про виготовлення та розфарбування таборянами 70 гончарських виробів, що внесло «живу струю в серця полонених». Важливим було те, що «при [їх] малюванні» таборові майстри дотримували «стиль [...] – український, живий, коли дивитися на нього, то бачиш свій народ, чуєш його життє, його духовий напрям» [5].

У гончарному відділі «кустарні» тільки за квітень-червень 1917 р. було виготовлено понад 600 виробів з глини (з подальшою їх термічною обробкою), які розфарбовувались та вкривались українськими орнаментами (див. *ілюстрація 20*). Виготовлені полоненими українцями гончарні вироби були настільки мистецькі, що дуже швидко розкуповувались, а окремі їх зразки передавались до Лозанни та Берліну для експонування на міжнародних виставках [35, арк. 58-60, 62].

Весь час у Раштаті проводилась інтенсивна просвітницька робота, яка спрямовувалась Просвітнім відділом СВУ. Особливо вона активізувалась після приїзду до табору відомого українського філолога В.Сімовича (див. *ілюстрація 21*), який зумів здобути щиру прихильність з боку загалу таборян. Його зусиллями в таборі проводились регулярні виклади з історії української мови та літератури, діяли школи для неграмотних та малограмотних. У кінці грудня 1917 р. за пропозицією В.Сімовича таборова Просвітня рада ухвалила рішення

про відкриття двохмісячних «вчительських курсів» для термінової підготовки учителів у зв'язку з можливим закінченням війни та відправкою полонених додому. Ці курси мали почати діяти з 1 січня 1918 р. на основі плану, укладеного В.Сімовичем, і передбачали вивчення психології, дидактики, методики, історії педагогіки та граматики. У випадку засвоєння передбаченої планом програми та успішного складення підсумкового іспиту, випускники цих курсів могли працювати вчителями у початкових школах [7]. Свідченням заслуг В.Сімовича перед таборовою громадою стало обрання його «послом» (делегатом) до Генеральної ради (вищого представницького органу громади «Самостійна Україна») (див. *ілюстрація 22*).

Табір продовжував жити своїм життям, і навіть в ці складні часи полонені знаходили в собі сили підтримувати благодійні ініціативи, виступаючи у якості жертводавців. В цей час на заклик Будівельної комісії табору (див. *ілюстрація 23*) від полонених з робітничих команд постійно надходили пожертви на гуманітарні цілі – зокрема, для будівництва пам'ятника померлим на чужині полоненим українцям, а також на потреби часопису та таборової школи (119,64 м.н.), протягом останнього тижня січня 1917 р. ще 75,12 м.н. [8]. До цієї благородної справи долучалось й Драматичне товариство, яке 24 січня 1917 р. підготувало виставу, весь збір з якої (134,20 м.н.) був переданий для потреб будівництва пам'ятника померлим полоненим [36, арк. 54-55]. Ще одна така благодійна вистава відбулась 28 січня 1917 р. (див. *ілюстрація 24*).

Завдяки цим та іншим надходженням до 8 лютого 1917 р. для будівництва пам'ятника було загалом зібрано 4043,47 м.н. [9], крім того таборовий комітет з його спорудження диспонував ще 2000 м.н., зібраним завдяки прямим перерахуванням на цю мету від Генеральної Старшини української громади. З огляду на це вже у лютому 1917 р. для обговорення таборян було представлено два проекти – авторства М.Паращука і «т [овариша] І-го» (можливо, що йшлося про Іваницького – *авт.*). Було також зроблено попередній обрахунок вартості його виготовлення (6300 м.н. – з мармуру, 3150 м.н. – з граніту), між тим М.Паращук пропонував використовувати мушель. Зрештою, після дискусії було вирішено будувати пам'ятник з граніту, але встановити на ньому мармурові фігури [10]. Але через обмеженість загальної суми коштів, зібраної для будівництва пам'ятника, було вирішено все ж таки використати мушель (див. *ілюстрація 25, 26*).

Важливим культурно-освітнім осередком продовжувала залишалась таборова бібліотека (працювала щоденно), працівники якої забезпечували надіслання окремих книг та «мандрівних» бібліотечок до робітничих команд, а

також випозичали книги таборянам для читання в Раштаті. Видається доцільним навести кількісні показники її роботи: за час від 1 січня і до 15 квітня 1917 р. полонені випозичили в таборівій бібліотеці 4198 книжок (у таборі), на робітничі команди було відправлено для читання 1424 книжки та 724 брошури [37, арк. 74] (див. *ілюстрація 27*).

Початок 1918 р. українська таборова громада «Самостійна Україна» зустрічала в очікуванні майбутніх політичних потрясінь, які невідворотно визрівали на теренах України та Росії. Але перша половина січня видалась досить спокійною, з огляду на що табір існував звичайним своїм життям. За повідомленням таборового часопису – для «громадян» табору мало бути влаштоване дводенне (7-8 січня) «Різдвяне свято» (див. *ілюстрація 28*), в програмі якого передбачалось провести сходи таборових працівників у шкільній залі, організувати святкування у лазареті та для таборового загалу у великій залі (з ялинкою, колядками, декламаціями, промовами та виставою «Гандзя» у виконанні артистів Драматичного товариства) [11].

Проголошення незалежності УНР та подальше звернення української делегації в Бресті до полонених українців приєднатись до лав національної армії призвели до надзвичайної активізації таборян. З числа українських активістів, які перебували на той час в Раштаті, було сформовано першу партію вояцтва, які виїхали для комплектування Синьожупанної дивізії. Наступний транспорт з українськими вояками планувалося відправити 1 березня 1918 р., тому Генеральна Старшина звернулася до всіх полонених у робітничих командах зголошуватися до «Бойової Управи» для запису до лав Армії УНР. Тільки за тиждень до табору надійшло близько 3500 заяв на вступ, хоча треба було зібрати лише 1200 добровольців. 28 лютого всі відібрані козаки отримали січову уніформу й повністю підготувалися до виїзду, сформований курінь було присвячено гетьманові І.Виговському.

Наступного дня голова Генеральної старшини табору Г.Петренко в урочистій обстановці та присутності всіх таборян вручив отаману куреня малиновий козацький прапор. Увечері відбулося ще одне загальнотаборове прощальне віче, на якому були присутні 1250 січовиків. Після промов провідних функціонерів СВУ А.Жука і В.Козловського, члена Просвітнього відділу Адама Миколаєвича та представника німецької комендатури віче закінчилося, а вранці 2 березня «Січовий курінь ім. Гетьмана Виговського» окремим потягом виїхав з табору до Володимира-Волинського [6, с. 225-227]. Ця подія вселила в душі полонених надію на скорий виїзд всієї маси таборян, тим більше що у кінці березня 1918 р. Раштат відвідали представники

військового міністра уряду УНР сотники Григорій Сиротенко і Василь Байло (див. *ілюстрація 29*).

Між тим у самому таборі вже за кілька тижнів після відправки транспортів з добровольцями ситуація в таборі суттєво погіршилась. Спочатку через брак коштів у СВУ потреби таборової організації не були профінансовані у повному обсязі (попередні витрати громади в Раштаті на березень 1918 р. були визначені в сумі 3528,95 м.н., але президія СВУ перерахувала тільки 3000 м.н.) [38, арк. 40]. Проте ця обставина жодним чином не вплинула на діяльність української громади в таборі, але цілком загрозна ситуація склалась на робітничих командах. Як зазначалось в листі Генеральної старшини до централі СВУ від 26 березня 1918 р. – «положення українських полонених, що працюють на робітничих командах стало невиносимим».

Справа в тім, що не всім поворотцям знайшли заміну, з огляду на що бургомістри деяких німецьких міст та вартові «страшенно люті, що забрано їм найкращі робочі руки (бо такими являються Українці) і згоняють свою злість на оставших наших людях». Це поєднувалось з примушуванням українців до того, аби вони визнавали себе росіянами, бо ж «як Москалі вони так скоро додому не поїдуть» [39, арк. 41]. На справжнє нещастя для українців перетворилась їх щоденна надбавка (20 пфенігів) – за неї від них вимагали, аби полонені на годину вставали раніше вранці та працювали на 2 години більше. Між тим базова денна платня всім полоненим на початку 1918 р. була зменшена вдвічі (до 50 пфенігів).

Але «найстрашніше – вартові на робітничих командах день у день б'ють наших полонених руками і оружжям, цілими десятками замикають до арешту», вдаються до інших обмежень та різного роду надужиття, тобто трактують українців набагато гірше, ніж до підписання Брестського миру. Частина свідомих українців не витримувала цього брутального тиску та зголошувалась із заявами до комендатур, що вони не є українцями, інші просили не сплачувати їм ці додаткові 20 пфенігів, просячи за це у німців лише «людяного поведіння». У відчаї поодинокі полонені вдавались до втеч, при чому «деякі навіть на певну смерть», інші розпочинали страйк [40, арк. 42].

Через відсутність у таборі капітана Ф.Швайцера всі звернення полонених до коменданта табору генерала Лянга не знаходили жодного розуміння з його боку та фактично ігнорувались. У цій ситуації полонені адресували свої скарги до Генеральної Старшини табору, яка відряджала членів своєї президії (о. П.Катеринюка і Вдовиченка) до робітничих команд, які могли лише наочно

спостерігати та фіксувати чисельні факти різного роду зловживань з боку окремих представників німецької влади.

Іншим своїм листом президія Генеральної Старшини інформувала провід СВУ про фактично тритижневе голодування хворих українців у таборовому лазареті та їх розпучливі благання, що «далі не стає їм сили переживати голодні дні й страшні ночі». Після перевірки з'ясувалось, що хворим в лазареті дійсно «варили на обід і вечерю одну тільки брукву з чистою водою та що цілі коновки цієї «зупи» остались щодня неторкані». Завідувач кухні підурядник Зідфельд, на думку Генеральної Старшини, був «головним винувником нестерпимої системи в лазареті, щодо їжі та поведення з хорими, яких [...] [він] усе лає і на рівні з худобою трактує» [41, арк. 43].

Зрештою, за деякий час – спільними зусиллями проводу СВУ та виборних представництв полонених – продовольчу ситуацію в таборі вдалось відносно поліпшити, хоча таборяни й надалі продовжували відчувати брак усього самого необхідного. Але відсутність позитивних зрушень у справі репатріації полонених з Німеччини до України (як в силу об'єктивних, так і суб'єктивних причин) посіяли в душах таборян глибокий скепсис. У т.ч. й під впливом цього протягом весни-літа 1918 р. діяльність таборових організацій скорочувалась, а деякі з них самоліквідовувались. В цій фазі функціонування громади полонених українців провід у таборі перейшов до Ліквідаційного комітету, який 29 серпня 1918 р. відбув останнє засідання, ухваливши рішення про свою власну самоліквідацію.

Загальний фінансовий стан українських організацій був прийнятним – згідно до «Оборотової відомості» за серпень 1918 р. за підписом скарбника хорунжого С.Просунька від 12 вересня 1918 р. у касі української громади «Самостійна Україна» нараховувалось 9017,58 м.н. Цього місяця з неї були покриті видатки на діяльність соціальної секції (26,10 м.н.), «таборового кіна» (51,90), Українського православного братства (45,10), спонсорувались волинські школи (101,44), надавалась допомога сиротам на Волині (39,15), передавались кошти до національного фонду (165,03), ЦК (514,58), Національному товариству (108,4), а також частково профінансовані «таборова фотографія» (291,62), товариство «Український рух» (1000), СВУ (2608), сплачена платня таборовим функціонерам (947). Самостійно покрили свої видатки у серпні ц.р. Драматичне товариство (400), промисел («кустарня» і гончарня) (100), секретаріат (200) [43, арк. 1].

31 серпня 1918 р. у таборі Раштат були проведені перші збори раштатського відділу «Комітету Культурної Помочі Українцям у Німеччині»

(ККПУН), який перебрав на себе ведення всієї культурно-організаційної роботи в таборі. До його складу увійшли референти таборових організацій, у т.ч. В.Сімович (голова), Григорій Петренко (заступник), Олександр Скитський (секретар); референти: сотник Олександр Скитський («Січ»), Севастьян Вдовиченко (робітничі громади), Валентин Чернявський (друкарня), Антін Шум (просвітні справи), Микола Блащаневич (мистецтво), Іван Галабанів (кооператив) і Михайло Паращук («кустарня») [44, арк. 21-22]. Німецька комендатура табору санкціонувала створення Комітету та його голову (див. *ілюстрація 30*).

У цей час таборові організації зосередились винятково на культурно-просвітницькій та гуманітарній (допомоговій) роботі в таборі, натомість політичний аспект відійшов на другий план [45, арк. 16-17]. Саме цій меті слугувало заснування у кінці серпня 1918 р. нових організацій в таборі – «Просвіти імені І.Франка», артистичного товариства «Бандура» та ін., бо полонені конче потребували моральної розради. Відтак, українські організації і надалі мали дбати, на думку В.Сімовича, про «духову розвагу полонених: театр, який має виховне велике значіння, музика національна, концерти, духова оркестра, прогульки, які дають дещо з науки і скрашують прикре положення [бранців]» [46, арк. 18].

Водночас В.Сімович вважав, що головну увагу в нових умовах необхідно було звернути й на організацію курсів українознавства задля «вироблення національного світогляду» у освічених полонених, і надалі проводити «ширші курси для загалу» (арифметика, бухгалтерія, сільське господарство) та «курси загальної натури» (психологія, адміністрування та ін.). Всім цим опікувалось вже згадуване товариство «Просвіта імені І.Франка», метою діяльності якого стало гуртування полонених українців «задля поглиблення національної свідомости, поширення свого національного світогляду, набування знання, ведення просвітної роботи в таборі між народом, а далі в вільних хвиликах – розраджування себе забавою» [47, арк. 1].

Задля досягнення цієї статутної мети товариство здійснювало передплату для своїх членів газет і журналів, купувало книжки та опікувалось бібліотекою, організовувало дискусії та спільні читання, а «для розради ж – товариські гри з виразним виключенням карт і гри в гроші». Для того аби стати членом цього товариства – кандидату належало «стояти на становищі державної самостійности України», а також брати активну участь у просвітньому русі або культурно-мистецькому житті табору.

На жаль – через «брак авторитету в зносинах з німецькою владою» ККПУН не мав майже жодних можливостей обстоювати права полонених і всі його заяви і заходи перед місцевою комендатурою не мали ніяких наслідків. Особливо багато перешкод виникало в справі захисту інтересів тих полонених, які працювали на робітничих командах. Тому 5 листопада 1918 р. відбулось одне з останніх засідань раштатського ККПУН, на якому В.Сімович констатував (це стосувалось всіх трьох українських таборів), що «обставини і умови праці по таборах складаються так, що майже цілком унеможливають усяку продукційну (конструктивну – *авт.*) роботу».

Також В. Сімович був змушений визнати, що попри всі здобутки останнього часу «культурна праця по таборах дуже невелика і поставити її на широку скалю цілком неможливо». До того ж «загальна байдужість, уперте недовір'я фізична і моральна перевтома» призводили до того, що «усякі спроби не тільки поширити, а навіть піддержати існуючі просвітні організації та їх працю являються даремним витрачанням сил і не дають найменшого задовольняючого висліду» [48, арк. 71-72].

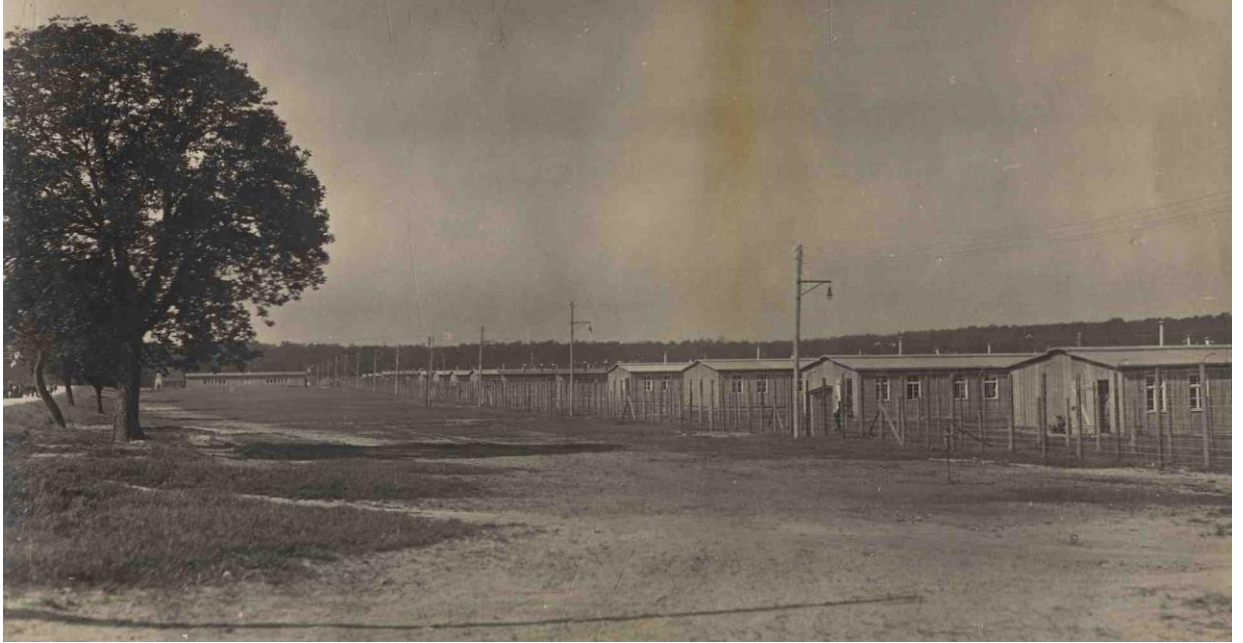
З огляду на це все ККПУН ухвалив припинити свою діяльність з 1 грудня 1918 р., поінформувавши про це полонених та німецьку владу. Тоді ж мали бути ліквідовані всі існуючі в таборі інституції, але до цього моменту слід було спакувати їх майно та забезпечити його зберігання (раніше планувалось, що його можна буде вивезти до України). Було прийнято рішення про негайну ліквідацію читальні, бібліотеки, музею, натомість майно товариства «Бандура», фотографічного товариства та друкарні тимчасово залишалось у розпорядженні її членів. Було вирішено, що кошти громади «Самостійна Україна» зберігатимуться у одному з німецьких банків як «залізний фонд» [49, арк. 73-75].

У своєму зверненні «До товаришів на робітничих командах» [50, арк. 62-63зв.] від 15 листопада 1918 р. В.Сімович поінформував полонених про розв'язання ККПУН з 1 грудня 1918 р. та перебирання всіх справ, пов'язаних з полоненими, окремою урядовою комісією. У зверненні також йшлося про повну ліквідацію всіх таборових інституцій в Раштаті та завершення видання «Розсвіту». Озираючись у минуле В.Сімович писав: «Цілих три роки ми, табір і робітничі команди – творили одне, ми були зв'язані спільними інтересами, усіх нас єднала спільна неволя, всі ми подавали собі всепомічну руку, де того було треба, ділилися думками, раду давали одні другим. Через те ми могли добитися поліпшення в нашому важкому становищі, змогли своєю зорганізованістю викликати до себе поважання» [51, арк. 63].

В.Сімович закликав полонених зберігати повний спокій та залишались на місцях, «спокійно робити свою роботу» в очікуванні вивезення додому заходами німецького уряду. Очевидно, що переважна більшість полонених українців не сприйняла такий заклик і відразу після краху Німецької імперії вдалися до самочинного виїзду з таборів та залишення робітничих команд, прямуючи пішки у східному напрямку до кордону. Ця заява стала останнім акордом у понад трьохлітній діяльності українських організацій в таборі Раштат, яка була позначена надзвичайно вагомими здобутками у культурно-просвітній та національно-організаційній роботі.

Висновки. Проте найважливішим було те, що заходами СВУ в таборі Раштат була створена українська громада «Самостійна Україна», члени якої отримали всі можливості для власного культурно-просвітнього та національного розвитку. В таборі постала ціла низка самоврядних організацій з числа самих полонених, заходами яких провадилась просвітня праця, діяли культурно-мистецькі осередки (народний театр, хори, оркестр). Український актив табору виконав величезний обсяг роботи, намагаючись поширити впливи громади на тих полонених українців, які довгий час перебували на поза Раштатом, працюючи у складі робітничих команд. З цією метою їм надсилались примірники таборового часопису «Розсвіт», передавались книжки, їх відвідували уповноважені до цього представники української громади. Завдяки цьому в таборі була вихована велика кількість національно свідомих українців, з числа яких у лютому 1918 р. були сформовані перші відділи національної армії.

Ілюстрації

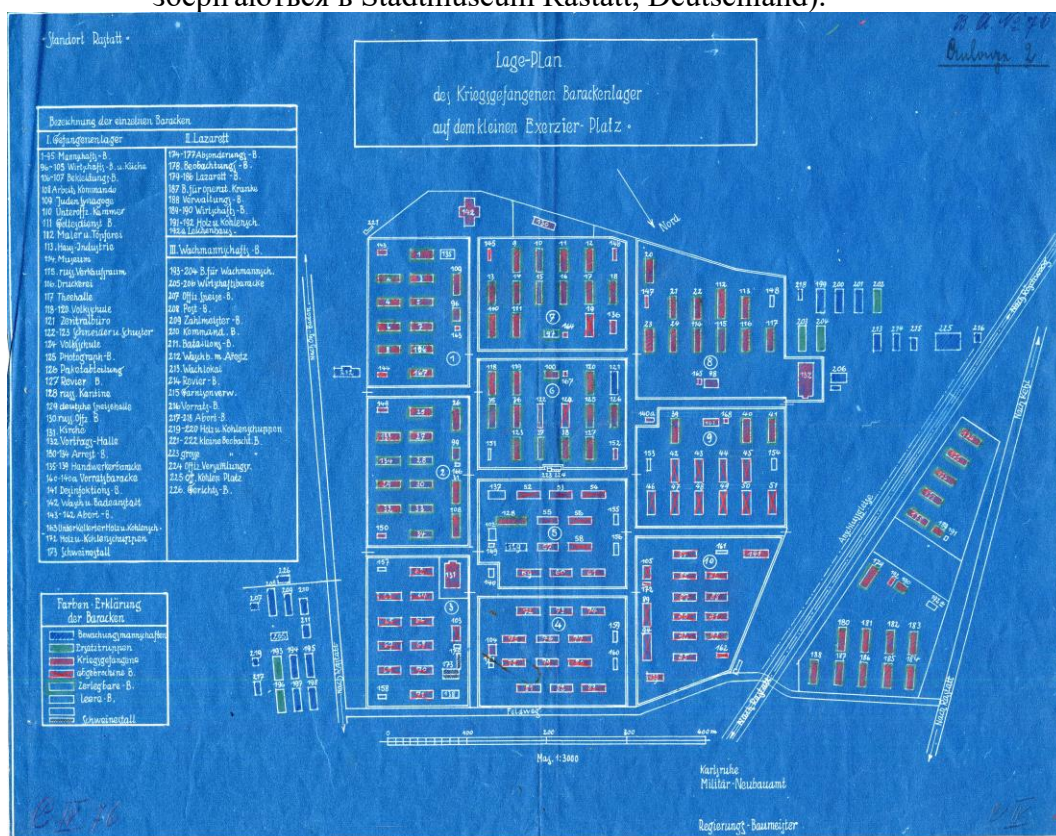
1. Загальний вигляд частини табору Раштат, б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

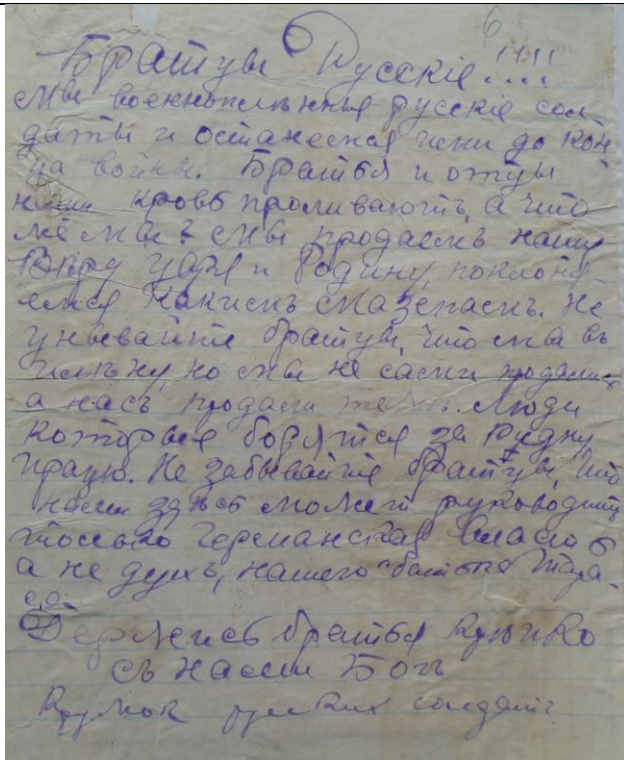
2. Група полонених різних національностей, б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

3. Загальний вигляд частини бараків та їх мешканців, б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

4. План табору, б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

5. Листівка-заклик «Кружка русских солдат» до таборян Раштату, б.д. (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.26, арк.6).

6. Осип Безпалко, голова Просвітнього відділу СВУ в таборі Раштат у серпні 1915 – 1916 рр., фото другої половини 1920-х рр. (ЦДАВО України, ф.4450, оп.1, спр.7, арк.51).

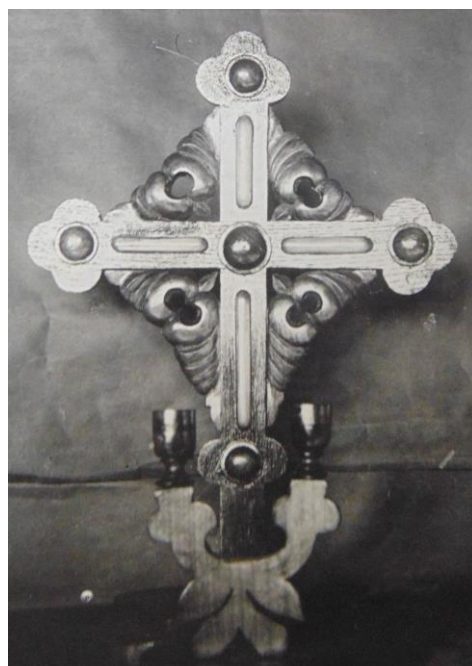
7. Розподіл гуманітарної допомоги, яка надходила полоненим до табору Раштат, б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

8. Виготовлення фотографій та діапозитивів у таборовому «фотографічному ательє», б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

9. Член просвітнього відділу СВУ в Раштаті Михайло Парашука (Парашук Михайло Іванович // Тернопільщина: регіональний інформаційний портал, <http://irp.te.ua/parashhuk-my-hajlo-ivanovych/>).

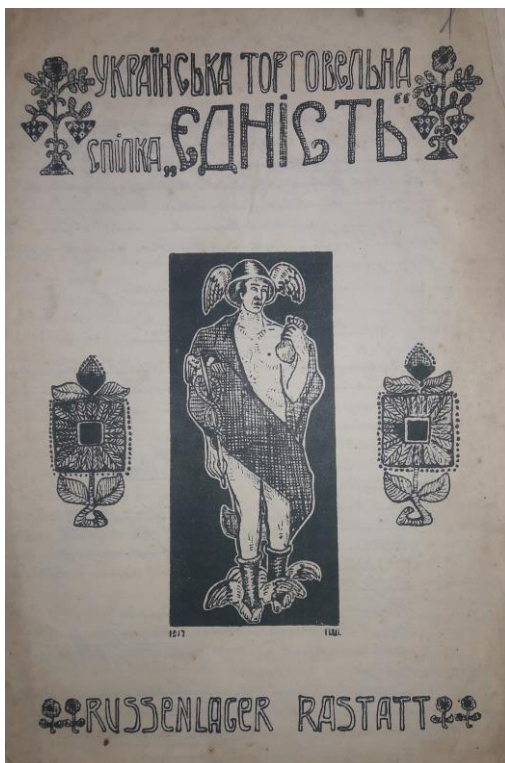
10. Різний дерев'яний хрест з підсвічником (авторство не встановлено), д.б. (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.169, арк.7).

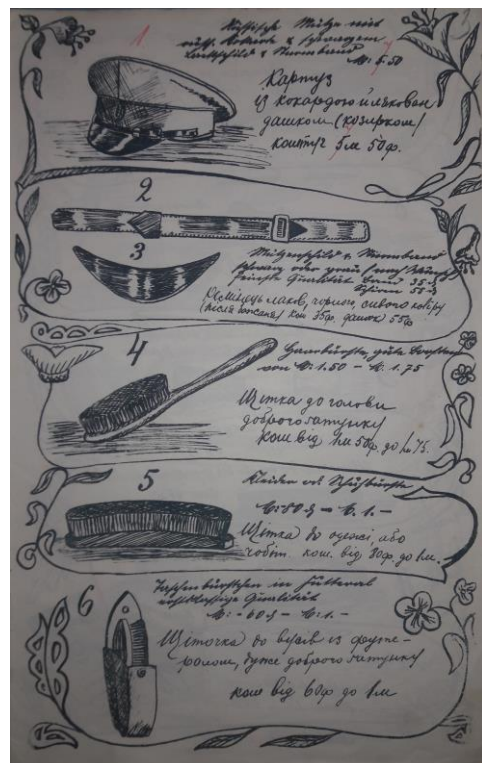
11. Підставка-тримач для дзеркала, різьба на дереві (авторство не встановлено), д.б. (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.169, арк.9).

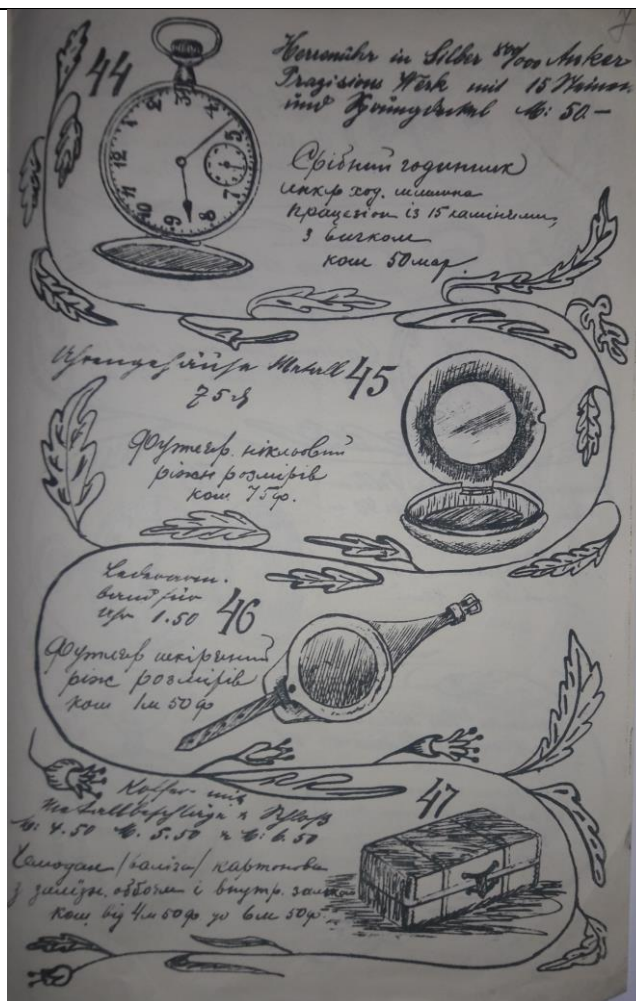
12. Полонені за роботою у столярному відділі (різьбарства) таборової «кустарні», б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

13. Обкладинка ілюстрованого рукописного каталогу української кооперативної спілки «Єдність» (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.155, арк.1).

14. Сторінка каталогу з малюнками та ціною товарів, які можна було придбати в спілці (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.155, арк.3).

15. Сторінка каталогу з малюнками та ціною товарів, які можна було придбати в спілці (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.155, арк.7).

16. «Викладовий» барак табору Раштат, який використовувався і для демонстрації кінофільмів полоненим (на передньому плані троє таборян за грою в шахи, крайній праворуч – член Просвітнього відділу СВУ В. Сімович, б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

17. Фрагмент титульної сторінки таборового часопису «Розсвіт» (Розсвіт. – Раштат, 1916. – 27 квітня. – Ч.15-16. – С.1).

18. Друкарський верстат з друкарем в таборівій типографії (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.170, арк.35).

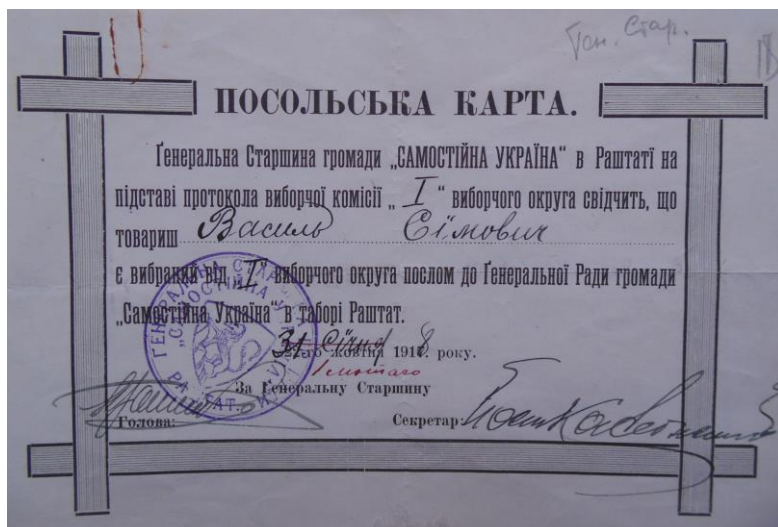
19. Друкарський верстат в Раштаті та друкарі таборової друкарні в одностроях синьожупанників перед своїм виїздом до України, д.б. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

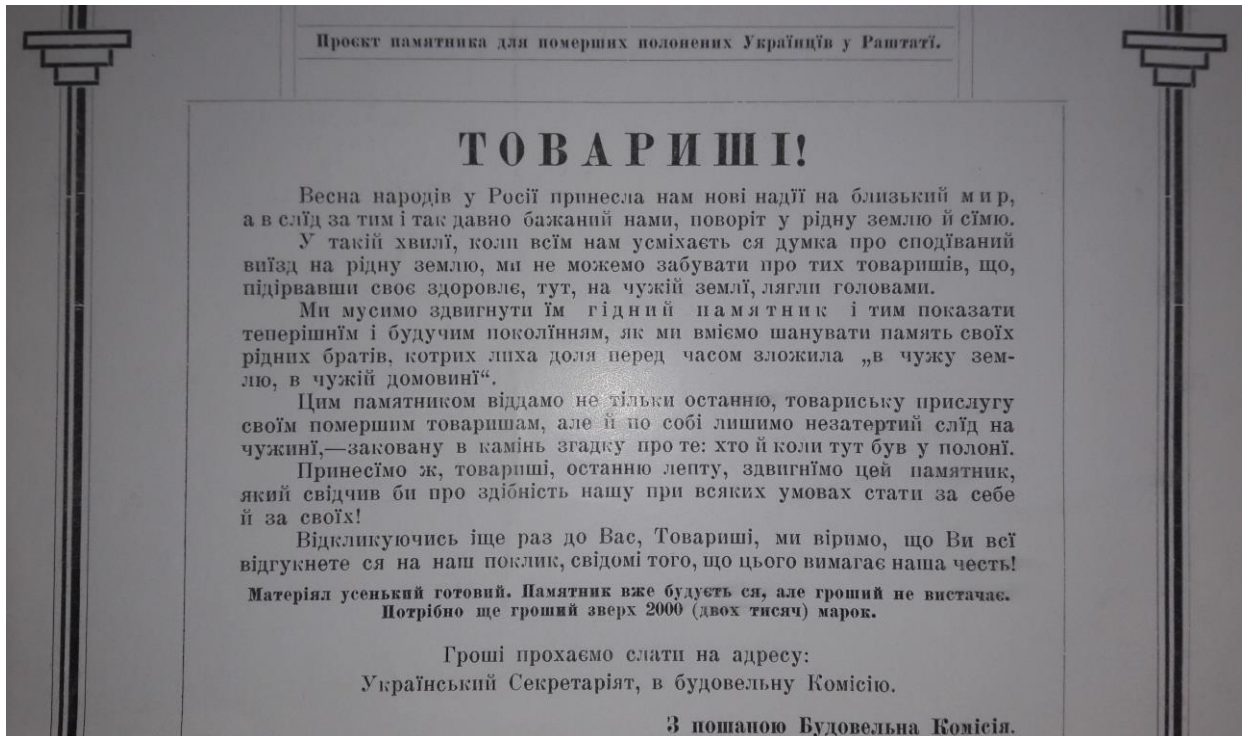
20. Фаянсовий сервіз, виготовлений в гончарному відділі «кустарні» табору Раштат (авторство не встановлено), д.б. (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.169, арк.15).

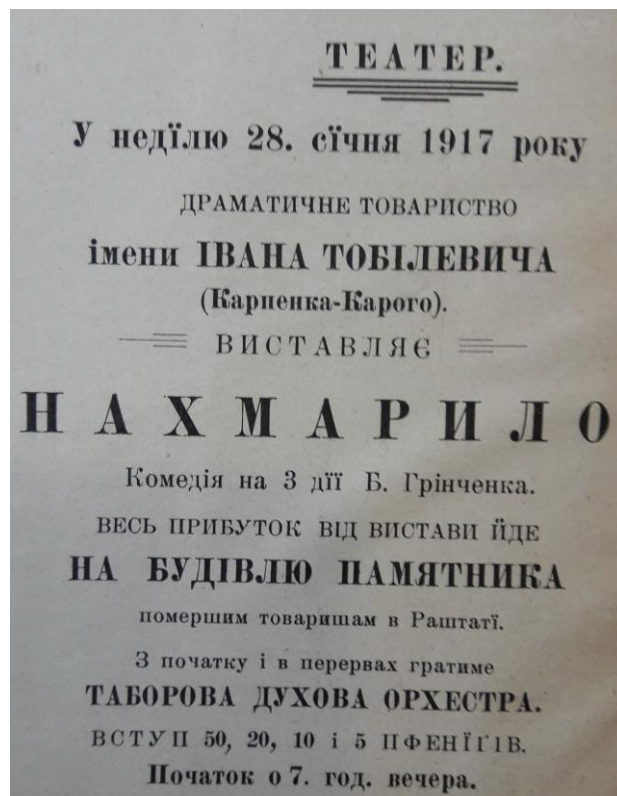
21. Член просвітнього відділу СВУ в Раштаті Василь Сімович, фото з посвідчення, 30 серпня 1918 р. (ЦДАВО України, ф.4446, оп.1, спр.1, арк.9).

22. «Посольська картка» (посвідчення) В.Сімовича, що засвідчувала його приналежність до складу Генеральної ради української громади «Самостійна Україна» в таборі Раштат, Німеччина, 31 січня 1918 р. (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.172, арк.18).

23. Заклик Будівельної комісії табору Раштат передавати пожертви для будівництва пам'ятника померлим полоненим українцям (фрагмент окремої листівки).

24. Оголошення про виставу п'єси Б.Грінченка «Нахмарило» у таборовому театрі, 28 січня 1917 р. (Розсвіт, Раштат, 1917. 27 січня. Ч.11(67). С.4).

25. Пам'ятник полоненим українцям з табору Раштат, які вмерли в полоні внаслідок отриманих на фронті поранень та хвороб (сучасний вигляд, міський цвинтар м. Раштат, Німеччина). Фото авторства Андрія Храбустовського (Andrii Khrabustovskyi), <http://ukrainer-in-karlsruhe.org/uk/ukrainische-spuren-in-deutschland/>.

26. Фрагмент пам'ятника полоненим українцям з табору Раштат. Фото авторства Андрія Храбустовського (Andrii Khrabustovskyi), <http://ukrainer-in-karlsruhe.org/uk/ukrainische-spuren-in-deutschland/>.

27. Одне з приміщень книгарні, в якій зберігались книжки перед їх відправкою до робітничих команд (ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.170, арк.29).

28. Святкування Нового року та Різдва в таборі, б.д. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

29. Група членів культурно-освітніх діячів СВУ під час відвідування Раштату сотником Г.Сиротенком (четвертий з права), кінець березня 1918 р. (з колекції фотографій, що зберігаються в Stadtmuseum Rastatt, Deutschland).

30. Перепустка (легітимація), що була видана В.Сімовичу німецькою комендатурою на право входу до табору Раштат, 13 жовтня 1918 р. (ЦДАВО України, ф.4446, оп.1, спр.1, арк.8).

Список використаних джерел та літератури:

1. Кривошеєва Л. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військовополонених українців (1914-1918 рр.) / Лілія Кривошеєва. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – історія України, Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2009. – 242 с.
2. Н-в К. Генеральна Рада // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 1 листопада. – Ч.73(138).
3. Н-в К. Робітничі команди // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 13 грудня. – Ч.85(149).
4. Н-в К. Генеральна Старшина // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 1 листопада. – Ч.73(138); 15 листопада. – Ч.77(142).
5. Новість у таборі // Розсвіт. – Раштат, 1917. – 17 лютого. – Ч.8(73).
6. Перша й друга відправка на Україну відділів українського війська з полонених Українців німецьких таборів // Вістник політики, літератури і життя. – Відень, 1918. – 14 квітня. – Ч.15(198). – С.225-227.
7. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 24 грудня. – Ч.88(152).
8. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 24 січня. – Ч.1(66).
9. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 10 лютого. – Ч.6(71).
10. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 17 лютого. – Ч.8(73).
11. Розсвіт. – Раштат, 1918. – 5 січня. – Ч.1(155).
12. Срібняк І. Полонені вояки-українці в Німеччині та Австро-Угорщині та формування українських військових частин в часі Першої світової війни / Ігор Срібняк. Дис. д-ра філософії Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1996. – 344 с.
13. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.) / І.Срібняк. – К., 1999. – 296 с.
14. Срібняк І. Національно-організаційна та культурно-просвітницька діяльність полонених українців у таборі Раштат (Німеччина) у 1915-1917 рр. / І.Срібняк // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2014. – № 6(120). – Листопад-грудень. – С.309-324.
15. Срібняк І. Новітня «Запорізька Січ» на чужині (творення парамілітарних структур в українському таборі Раштат, 1916 р.) / І.Срібняк // Емінак: науковий щоквартальник. – Київ-Миколаїв, 2017. – № 1(17) (січень-березень). – Т.1. – С.80-85.
16. Срібняк І. Створення та діяльність Комітету культурної допомоги українцям у Німеччині у таборі Раштат (друга половина 1918 р.) / І.Срібняк // Київські історичні студії / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка; ред. кол. В.О.Щербак та ін. – К., 2017. – № 1(4). – С.3-8.
17. Срібняк І. Полонені офіцери-українці царської армії в таборі Раштат (Німеччина) у 1916 р.: громадський та особистісний вимір таборового повсякдення / І.Срібняк // Емінак: науковий щоквартальник. – Київ-Миколаїв, 2017. – № 4(20) (жовтень-грудень). – Т.1. – С.35-40.
18. Срібняк І. «Вже не одиниці з поміж Українців, але тисячі...» (діяльність громади «Самостійна Україна» в таборі Раштат у першій половині 1918 р.) / І.Срібняк // Межибіж: науковий вісник з проблем регіональної історії і пам'яткознавства. – Межибіж, 1'2017. – Ч.1. – С.345-352.
19. Степовик Д. Скульптор Михайло Паращук: Життя і творчість / Д.Степовик. – Едмонтон-Торонто-Київ, 1994. – 224 с.
20. Терлецький О. Історія української громади в Раштаті 1915-1918 / О.Терлецький. – Київ-Ляйпціг, 1919. – Т.1. – 429 с.
21. Центральний державний архів вищих органів та управління України (ЦДАВО України), ф.4406, оп.1, спр.18, арк.2.
22. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.177, арк.6, 7.
23. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.178, арк.1-2, 6-6зв., 8-11.
24. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.18, арк.11.
25. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.18, арк.4.
26. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.151, арк.1-5.

27. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.18, арк.6.
28. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.148, арк.1-7.
29. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.18, арк.8.
30. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.91, арк.1.
31. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.28, арк.64.
32. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.33, арк.170, 172.
33. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.10.
34. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.2, арк.1-6.
35. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.23, арк.58, 59, 60, 62.
36. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.6, арк.54-55.
37. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.23, арк.74.
38. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.40.
39. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.41.
40. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.42.
41. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.43.
42. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.44.
43. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.143, арк.1.
44. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.10, арк.21-22.
45. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.10, арк.16-17.
46. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.10, арк.18.
47. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.153, арк.1.
48. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.10, арк.71-72.
49. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.10, арк.73-75.
50. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.62-63зв.
51. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.30, арк.63.

References:

1. Kryvosheyeva, L. (2009). *Natsionalno-prosvitnya diyalnist Soyuzu vyzvolennya Ukrainy v taborakh viyskovopolonenykh ukrayintsev (1914-1918 rr.)*. Dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk za spets. 07.00.01 istoriya Ukrayiny, Zaporizkyy natsionalnyy universytet. Zaporizhzhya.
2. N-v, K. (1917). Generalna Rada *Rozsvit*. Rastatt, 1 lystopada, 73(138).
3. N-v K. (1917). Robitnychi komandy *Rozsvit*. Rastatt, 13 hrudnya, 85(149).
4. N-v K. (1917). Generalna Starshyna *Rozsvit*. Rastatt, 15 lystopada, 77(142).
5. Novist u tabori (1917). *Rozsvit*. Rastatt, 17 lyutoho, 8(73).
6. Persha y druha vidpravka na Ukrayinu viddiliv ukrayinskoho viyska z polonenykh Ukrayintsev nimetskykh taboriv (1918). *Vistnyk polityky, literatury i zhyttya*. Viden, 14 kvitnya, 15(198).
7. *Rozsvit* (1917). Rastatt, 24 hrudnya, 88(152).
8. *Rozsvit* (1917). Rastatt, 24 sichnya, 1(66).
9. *Rozsvit* (1917). Rastatt, 10 lyutoho, 6(71).
10. *Rozsvit* (1917). Rastatt, 17 lyutoho, 8(73).
11. *Rozsvit* (1918). Rastatt, 5 sichnya, 1(155).
12. Sribnyak, I. (1996). *Poloneni voyaky-ukrayintsi v Nimechchyni ta Avstro-Uhorshchyni ta formuvannya ukrayinskykh viyskovykh chastyn v chasi Pershoyi svitovoyi viyny*. Dys. d-ra filosofiyi Ukrayinskoho Vilnoho Universytetu, München.
13. Sribnyak, I. (1999). *Poloneni ukrayintsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914-1920 rr.)*, Kyiv.
14. Sribnyak, I. (2014). Natsionalno-orhanizatsiyna ta kulturno-prosvitnytska diyalnist polonenykh ukrayintsev u tabori Rashtat (Nimechchyna) u 1915-1917 rr. *Siveryanskyi litopys*. Chernihiv, 6(120), 309-324.
15. Sribnyak, I. (2017). Novitnya «Zaporizka Sich» na chuzhyni (tvorennya paramilitarnykh struktur v ukrayinskomu tabori Rashtat, 1916 r.) *Eminak*. Kyiv-Mykolayiv, 1(17), 1, 80-85.

16. Sribnyak, I. (2017). Stvorennya ta diyalnist Komitetu kulturnoyi pomochi ukrayintsyam u Nimechchyni u tabori Rashtat (druha polovyna 1918 r.) *Kyivski istorychni studiyi*. Kyiv, 1(4), 3-8.
17. Sribnyak, I. (2017). Poloneni ofitsery-ukrayintsi tsarskoyi armiyi v tabori Rashtat (Nimechchyna) u 1916 r.: hromadskyy ta osobystisnyy vymir taborovoho povsyakdennya *Eminak*. Kyiv-Mykolayiv, 4(20), 1, 35-40.
18. Sribnyak, I. (2017) «Vzhe ne odyntsi z pomizh Ukrayintsi, ale tysyachi...» (diyalnist hromady «Samostiyna Ukrajina» v tabori Rashtat u pershiy polovyni 1918 r.) *Mezhybizh: naukovyy visnyk z problem rehionalnoyi istoriyi i pamyatkoznavstva*. Mezhybizh, 1'2017, 1, 345-352.
19. Stepovyk, D. (1994). *Skulptor Mykhaylo Parashchuk: Zhyttya i tvorchist*. Edmonton-Toronto-Kyiv, 1994.
20. Terletsyy, O. (1919). *Istoriya ukrajinskoyi hromady v Rashtati 1915-1918*. Kyiv-Lyayptsig, 1.
21. *Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (TSDAVO Ukrainy), f.4406, op.1, spr.18, ark.2.*
22. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.177, ark.6, 7.*
23. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.178, ark.1-2, 6-6zv., 8-11.*
24. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.18, ark.11.*
25. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.18, ark.4.*
26. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.151, ark.1-5.*
27. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.18, ark.6.*
28. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.148, ark.1-7.*
29. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.18, ark.8.*
30. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.91, ark.1.*
31. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.28, ark.64.*
32. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.33, ark.170, 172.*
33. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.10.*
34. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.2, ark.1-6.*
35. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.23, ark.58, 59, 60, 62.*
36. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.6, ark.54-55.*
37. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.23, ark.74.*
38. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.40.*
39. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.41.*
40. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.42.*
41. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.43.*
42. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.44.*
43. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.143, ark.1.*
44. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.10, ark.21-22.*
45. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.10, ark.16-17.*
46. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.10, ark.18.*
47. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.153, ark.1.*
48. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.10, ark.71-72.*
49. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.10, ark.73-75.*
50. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.62-63zv.*
51. *TSDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.30, ark.63.*

Ihor Sribniak, *Dr. Habil. (History), Professor*
Borys Grinchenko Kyiv University
Kyiv, Ukraine

THE CAMP FOR UKRAINIAN PRISONERS OF WAR OF THE RUSSIAN ARMY IN RASTATT, GERMANY (1916-1918) ACCORDING TO PHOTO-DOCUMENTS

Abstract. *The article seeks to represent the peculiarities of everyday life of the Ukrainian camp organization «Independent Ukraine» through a combination of textual and visual approaches. The organization discussed was founded by the Union for the Liberation of Ukraine in camp Rastatt. The intensive cultural, educational and later organizational and national work started there thanks to persistent efforts of camp activists as well as members of the Enlightenment department. The camp saw the emergence of several autonomous organizations established by prisoners of war who supported cultural and art centers (national theatre, choirs, orchestra) as well as educational ones (primary schools and courses).*

Prisoners of war had a possibility to attend camp church and canteen («Chayinia», or «Tea Room»). Moreover, they could work at camp «Kustarnia» as well where they were involved in woodcarving and manufacturing faience, as well as learned basics of visual art. Ukrainian camp activists did an enormous amount of work, seeking to influence Ukrainian POWs who stayed apart from Rastatt for a longer time laboring in work teams. Thanks to such initiatives, more and more captives were joining the organization «Independent Ukraine», whose internal activity was based on the principles of self-governance.

Nonetheless, this situation could not be used for the benefit of Ukraine because the UNR did not succeed in the facilitation of massive repatriation. Therefore, the captives' emotional state was considerably challenged, along with the worsening of food quality. In summer of 1918, the «Committee of Cultural Assistance to Ukrainians in Germany» assumed the responsibility upon Ukrainian prisoners of war but its activity had an only temporary effect. In autumn of 1918, Ukrainian camp organization was closed down and its members returned to Ukraine.

Key words: *Ukrainian prisoners of war, camp, organization, education, Rastatt, Germany.*

Надійшла до редколегії 6.05.2019